

Jegyzetek a műfordításról

Az epétől a mézig

KUKORELLY

Endre

A Memória-part
Magvető, 1990Egy
gyógynövénykert
Magvető, 1993Napos terület
Pesti Szalon, 1994Mintha már túl
sokáig állna
Jelenkor, 1995Kedvenx
Jelenkor, 1996HÖLDERLIN
Jelenkor, 1998Rom. A Szovjetunió
története
Jelenkor, 2000Tündérvölgy
Kalligram, 2003Samunadrág
Kalligram, 2005Legszébb versei
Ab Art, 2006Rom:
a Komonizmus
története
Kalligram, 2006Ezer és 3. avagy a
nőkben rejlő szíve
Kalligram, 2009Mennyit hibáztok te
Úristen
Kalligram, 2010Reggel az egyik
istennő
3 száz darab
Kalligram, 2011Országközi divatok
Libri, 2014Mind. átjavított,
újabb, régiek
(Összegejtött
versek)
Libri, 2014„A Közért.
Megjegyzések az
irodalomról”
Magyar Lettre
Internationale, 20

„A Szentírás sorközi nyersfordítása az ősképe vagy eszménye minden fordításnak”, zárja Walter Benjamin 1921-es, Baudelaire versei német kiadásához előszónak írt esszéjét, *A műfordító feladatát*. Itt „az értelem többé nem vízválasztója az áradó nyelvnek s az áradó kinyilatkoztatásnak. Ahol a szöveg közvetlenül, közvetítő értelem nélkül, szószzerintiségében az igazi nyelv, az igazságé vagy a tanításé, ott ez maga a fordíthatóság”. *Előtte* Hölderlin Szophoklész-átültetését említi: „bennük a nyelvek harmóniája olyan mély, hogy az értelmet a nyelv csak úgy érintgeti, mint az eolhárfa a szél.” Hölderlin munkái az „ős-veszélyt” jelentik, „az így kitágított és eképp áthangolt nyelv kapui bezárulnak, hallgatásba zárják a fordítót”. Satöbbi. „Bennük az értelem szakadékból szakadékba zuhan.” Fordította Tandori Dezső. „Az ember mindaddig nem számít Valakinek ebben a szakmában, amíg erről az írásról nem fejtette ki a véleményét”, ironizál Paul de Man.¹

Pál apostol *Korintbusbeliekhez írt I. levele*, a *Szeretethimnusz* 13 szakasza, Károli Gáspár magyar verse. „1. Ha embereknek vagy angyaloknak nyelven szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő czimbalom. / 2. És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok” stb. „4. A szeretet hosszútűrő” stb. „12. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerem majd, a mint én is megismerttettem” stb.

Gumiljov szonettjét, a *Zsiráfot* fordítottam először, Haller László segítségével. Aztán Pessoa-t, Pál Ferenc nyersfordításait használva. Ezt-azt még Ilma Rakusától, Zsuzsanna Gahsétól, Nico Bleutgettől, Mirko Bonnéától. Az *In hora mortis* című Thomas Bernhard-kötetet. Ment és nem ment. Sokat kínlódtam, jobban (ill. rosszabbul), mint a saját dolgaival.

A *Nagyvilág* folyóirat a Kádár-szocialista kultúrpolitika legjava. Most nincs ilyen, vagy nem úgy van. Ezért nem a kapitalizmus a hibás, ez a kapitalizmus hibája.

1790-től felpörgött a színdarabok magyarra átültetése, lévén hely magyar nyelven játszani. Igény, tér, produkció, a sorrend változatos. Kazinczy a Macbethet és a Hamletet is németből magyarította. A formára nemigen figyeltek, majd csak Gyulai Pál kérdez rá a *Dramaturgiai dolgozatok*-ban (Budapest, Franklin, 1805. I. rész 37), hogy „a francia klasszikai iskola drámáit lehet-e elég jellemzően visszaadni ötös jambusainkon?” Hiszen „csak Jókainé szaval szépen”.

Nabokov fordított saját szöveget. Beckett is. Író nyelvet vált(ogat), ez olyasmis, mint amire azt mondják, „ellentmond a fizika törvényeinek”. A NASA által kifejlesztett EmDrive hajtómű elektromágneses elven működik, zárt térben ütköztetett mikrohullámok segítségével mozgatja az űrhajót. Viszont ellentmond a klasszikus fizika, Newton hatás-ellenhatás törvényének. Az Alpha Centauri így 92 év alatt elérhető, bár az utazás végére a hajó a fénysebesség egytizedére gyorsul, a fékezés 38 évig tartana. Joseph Conrad nem írt lengyelül, és eleget – 20 évet – hajózott ahhoz, hogy váltson.

„Minél magasabb rendű a mű, annál fordíthatóbb marad.” Durva aktus, szétzúz, közben finom, sőt finomkodik. *Hiperelemzés*. „Félrehúzódo, pontos és korlátozott”, írja Paul de Man az elemzés nyelvéről. Mint a szex, két ember játéka, a fordító elpirul, ha jól csinálja, a legnagyobbak is bele-Weöresödnek más legnagyobbak póré látványától. A műfordítás nem szolgál, inkább nagylány vagy mostohanóvér: áttetsző, magasabb és tisztább. Nincs műzsája, ő maga az. „Kivéve talán kettőt, csupa jó tapasztalatom van azokkal a kollégákkal, akik más kollégákat fordítanak, gyakran fordítgatnak, olykor legalább fordítanak.” Ez a munka koordinálja az egót. Kezeli még Szabó Lőrincét vagy Kosztolányiét is. Babitsot egyenesen megfogta, sőt lefogta. Mindez metafora – de értsük „metaforikus melléköngék nélkül” (Benjamin).

Hogy Arany *Hamletja jobb* volna, mint az eredeti, szerintem jó. Stimmel akkor is, ha nem jobb, és, mivel nem tudom igazán összehasonlítani, én nem mondanám. Egyáltalán, volna-e nélküle (meg August Wilhelm Schlegel és Lessing nélkül) úgy, ahogy van, Shakespeare? Az „agg Sárvári” nélkül, aki magához hívatván Aranyt, „elégülten ajánlotta: »Csak Szekspirt! Szekspirt, domine!»” (Önéletrajz. Levél Gyulai Pálhoz). Arany nélkül amúgy sincs semmi – úgy értem: irodalom –, szoktam gondolni, hogy aki nem ismeri Aranyt, valamit nem tudhat az irodalom leglényegéről. Nekem például biztos jobb Arany, mert magyarul van: azt teszi, amit 53 évvel később Benjamin ajánlott neki, „saját nyelvét tágítania és mélyítenie kell az idegen nyelv által”. Kosztolányi kínai versei is jobb (nekem), mint bármely kínai vers kínaiul, pedig

DAN STOCKHOLM: I-HOUSE VIEW, 2. HOUSE. 2016. STEEL SCAFFOLDING. PLASTER CASTS. STAINLESS STEEL. DIMENSIONS VARIABLE

azok igazán nulla referenciával bírnak. Állítólag De mi nem állítólagos?

Az *Idegen költők. Összegyűjtött műfordításokat* (Budapest, Szépirodalmi, 1966) 1967 könyvhetén vásároltam az Andrassy úton, az Írók boltjában. A bolt a Japán Kávéház helyén van. Gondoltam, ha író leszek, úgyis el kell olvasnom cirka mindent, és ebben a könyvben rengeteg író szerepel. Nekikezdtém azonnal, de viszonylag hamar feladtam. Untam? Rögtön az elején Emersont és Longfellow-t untam, Poe a *hollója* idegesített (olvassd hozzá, amit Kosztolányi erről írt a *Nyelv és lélekben, Fordítás és fordítás*), Walt Whitmant száraznak találtam. Augusztus végi fű. Byron *Beppója* és *Mazeppája* terjengős, Longfellow-nál csak Oscar Wilde versei unalmasabbak (kivéve a *readingi fegyhbáz balladáját*, azon érezni, hogy mellre van szíva), és Maupassant verseit, ha lehet, még annál is inkább, pedig ezekből kötetnyit legyártott, remélhetőleg (elég) pénzért. Paul Géraldy *Te meg énjéből* is, ami nem unalmas, inkább vicces (hogy milyen rossz). Arról nem is beszélve, hogy mennyi japán van. Meg kínai. Mej Seng. Han Vu császár. A Baudelaire neve alatt szereplő *Az átok* című szonett („Rám szakadt a lomha bosszú, / ily teher sok Sisyphusnak, / napjaink hamar elúsznak / s a Művészet hosszú, hosszú”) nem a *Le guignon* fordítása („Pour soulever un ploidis si lourd, / Sisyphus, il faudrait ton courage! / Bien qu'onait du coer a l'ouvrage, / L'Art est long et le Temps est court”), inkább *Nachdichtung*. Költő szövege egy másik költő szövege alapján, a cím, több franciával is konzultáltam (nem olvasok franciául, ezért szeretnék fordítást olvasni), kb. balszerencsést jelent, *Pechvogelt*, nincs *lomha bosszú*, valami olyasmi van, hogy ilyen nehéz terhet emelni egész szíved bátorságára van szükség. *Napjaink hamar elúsznak* helyett pedig annyi, hogy az Idő rövid. *Hosszú, hosszú* sincs, csak hosszú, 1x. Így túl hosszú. 2 sor. Sok, Baudelaire-nél kifér egy sorban, nagyjából *ars longa, vita brevis*. Kosztolányi fordításai kapcsán nem a lefordítottak, hanem Kosztolányi (többé-kevésbé sikerült) verseiről lehet beszélni. Amennyiben fordítások, gyengék (illetve harmatgyengék, csak ritkán elég erősek). Például *Az eszményben* Kosztolányi a *Gavarni/kavarni* rímpárt bírja alkalmazni minden további nélkül („A sápkóros poéta, bús Gavarni, / (...) / azt, ami lelkem fel tudná kavarni.”), erős, ha tetszik (nekem nem tetszik) merész megoldás, de fordításnak a harmatgyenge és a csapnivaló közötti sávban van. *A megvet / Macbeth* és az *Aischylos / ajkiboz* rímelést is meglépi. Baudelaire *L'Idéal*ában ilyen nincs (noha, igaz, van *Michel-Ange / étrange*), ez a kínrím *kavarás* oly módon viccel és játszik, ahogy Kosztolányi szokásosan, de Baudelaire nem. Hogy írásain úgy látszik a humor, „mint a napfény az impresszionista képeken, lágyan, lazán, derengőn, mégis központi sugárzással”, meg hogy „nem a groteszk gesztus lép előtérbe, hanem a csendes kommentár”,² ezt nem kommentálnám csöndesen.

„A fordítás: forma”, így Walter Benjamin. A mű lényege nem a közlés/kijelentés, „mert mit »mond« egy írásmű? Mit közöl? Nagyon keveset annak, aki érti”, ha a fordító „közvetíteni akar, egyebet se közvetíthetne, csak a közlendőt – tehát a lényegteleniséget”. A lényeg(es) a „»költői«” („szerencsére”

idézőjelben használja), ennek megfelelően a rossz fordítás „lényegtelen tartalom pontatlan közvetítése”. Ha tehát a fordítás forma, „a fordíthatóság némely művek lényegi tulajdonsága”. Benjamin esszéjét Tandori Dezső fordította.

Tandori – ezt végképp ne nyissuk meg. Legyen, hogy lassúságért fizetnek. A kevésért. Minél kevesebb, annál többet. Viszont németül nem olvastam volna végig *A tulajdonságok nélküli embert*, sem *A Strudlhof lépcsőt*.

Műfordító és szerző nevét ugyanakkora (jó, *majdnem* uakkora) betűvel szedném. Bolgár és román nyelvre fordított könyveim valamennyi szavát Sztefka Hruszanova, Svetla Kioseva és Anamaria Pop írta.

Egyszer elolvasni az első magy. bibliafordításokat (a 15. század eleji két szerémségi huszita prédikátor, Tamás és Bálint „eretnek”, minden apparátus és a megfelelő magyar szavak nélküli szövegeit) a *Bécsi-*, a *Müncheni-* és az *Apor-kóde*xben.

A *forma* nagyon pongyolán van használva, összekavarva a versformával, egybevonva a magyar tradícióval („a magyar hagyomány szerint a fordítónak az adott ritmikai képlethez is hűnek kell maradnia”, így Rába György a *Szép bútlenek* bevezetésében), mely a szintaxist és a lexikát bealdozza miatta. Erre a problémára bravúrosan nyit rá Báthori Csaba *Kétszáz nyers verse*. Rába utal arra, hogy az olasz *traduttore – traditore* szójátékot Joachim Du Bellay franciára „plántálva” ír „a hamis fordítóról s [hogy] miért nem szabad fordítanunk költőket”.

Jókai és Mikszáth nagyjából összes regénye megjelent németül és angolul. Több mű több tolmácsolásban is. Hozzáférhetetlenek. Mikszáth szerint (a *Tisztelet házban*) Horvát Boldizsár az unalmas parlamenti szónoklatok alatt „azzal mulatta magát, hogy komoly német költeményeket átvészelt magyarra elmésen, de úgy, hogy aki azokat azután valaha komolyan hallotta németül, fölkapagott rajtok”. Szász Károly (1865-től a fülöp-szállási kerület országgyűlési képviselője) lefordította a *Nibelung-éneket* és a teljes Dantét, Emersont, Tennyson-t, Hugót, Béranger-t, Thackeray-t, Molière-t, Shakespeare-t. Vernétől 11 regényt.

A József Attila Kör műfordítótáborait 1983-tól Hideg Antal szervezte egy nyugat-magyarországi faluban, Mihályiban. 1984-ben vettem részt először. Kerek saroktornyok, kánikula, a Döry-kasztély parkján keresztülcsörög egy patak. Reggel iszonyúan harangoztak. Egy ilyen harangozás

alatt határoztam el, hogy antológiát szerkesztek az itt készült munkákból. A *'84-es kijárat* 1995-ben, a Pesti Szalon kiadónál megjelent 7-es (külön) száma – néhány számomra legfontosabb, már nem élő szerző, Arany, Erdély, Hajnóczy, Hekerle mellett – 55 kortárs magyar író szövegeit tartalmazza 17 nyelvre fordítva. Hogy miért pont ők, nyilván vitatható. Nem akadt megfelelő(en rövid) írás. Nem akadt műfordítói kedv. Nem volt kedvem berakni. Nem figyeltem oda rendesen. Ezen az anyagon alapul a Karádi Éva szerkesztette 2006-os *Hungarian VisitCarD* CD: 77 magyar szerző 22 nyelven, bibliográfiával. Az antológia a JAK-tábor 48, a magyar irodalomra rákattant fiatalember munkáiból áll. Zömük úgy hagyta el a pályát, hogy még rá sem igen tévedt. A világirodalmat magyarra fordítók jelképes pénzért dolgoznak. Legyen egy 10 milliárd forint alapítvány: *A Világ Irodalma Magyarul* és *A Magyar Irodalom A Világban* honlapok, ahová lassacskán, mint valami kirakós játék, szép összevisszaságban fölkerül minden. Szász összes fordítása, és az is, amit Szásztól fordítottak. Irene Rübber. Christina Virag, Zsuzsanna Gahse.

Pályi Gombrowitz-naplója, Forgách (és Földényi) Kleistje, Adamik Lajos Stifterje, Pál Ferenc Pessója, Györffy Bernhardja, Csordás Montaigneje, Gula-Kappanyos-Kiss-Szolláth Joyce-a, Vajda-Angyalosi-Bacsó-Kardos-Orosz Heideggere, Halasi Jelinekje, Áprily Puskinja. Szijj, Tótfalusiak. Tóth Árpád Shelley-je, Nemes Nagy Rilkeje. Devecseri és Somlyó, Géher és Göncz, Bartos és Barth, Nádasdy és Rakovszky. S kedvenceim: Báthori Csaba Hölderlinje (a toronyban), Csehy Zoltán görög/latinjai, Márton Lászlótól Luther és Gottfried von Strassburg. Az, hogy „A nővel csinján bánjatok! / Görbe bordából alkotta, így nem / tehette egész egyenessé Isten. / Eltörök, ha hajlítgatod, / s csak még görbébb lesz, ha békén hagyják.” Szulejka, Marianne, Diván, Goethe, Háfiz.

„Most az epétől a mézig megyek fel / Lasciolo fele e vo per dolcipomi” (Dante/Babits). Csakis verset/költői szöveget lehet rendesen fordítani. Illetve kell. És jó.

¹ Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról, in: *Átváltozások (világ-irodalom-mű-fordítás)*, 1994/2. 65. „Márpedig ha a Benjamin-tanulmány betűjét követem, akkor, minthogy a tanulmány a fordításról szól, szükségem lesz a tanulmány fordításaira is (...), ha ugyanis az ember kezébe vesz egy írást, amely azt mondja, hogy fordítani lehetetlen, akkor bizony érdemes megnézni, mi történik ezzel az írással, amikor lefordítják. A fordítások pedig fényesen, tényleg minden várakozásomat fölülmúlva igazolják, hogy fordítani csakugyan lehetetlen.”
² Halász Gábor: *Kosztolányi humora*, in: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*. Szerk. Véber Károly. Budapest, Magvető, 1981. 693.

„És mi van a szavakkal?”
Magyar Lettre Internationale, 53

„Érv, érvény, kovász, érvényesülés”
(Antiszempon)
Magyar Lettre Internationale, 71

„Díjaim”
Magyar Lettre Internationale, 88

„Identitásmondatok”
Ex Symposium, 2013. 84.

(Farkas Zsolttal, Garaczi Lászlóval, Marno Jánossal, Németh Gáborral)
„Beszélgetés a posztmodernről”
Magyar Lettre Internationale, 29

(Garaczi Lászlóval, Németh Gáborral)
„A 84-es kijárat”
Magyar Lettre Internationale, 32

(Jorgos Alevras interjúja)
„Venit sit dicto”
Magyar Lettre Internationale, 31

(Lucas Cejpekkkel és Margret Kreidllel)
„Egy másik Alte Schmiede beszélgetés”
Magyar Lettre Internationale, 34

(Németh Gáborral)
„Száz felületek”
Magyar Lettre Internationale, 40

(Scherter Judit interjúja)
„A kortárs irodalomról és a nőkről”
Magyar Lettre Internationale, 85

FARKAS Zsolt
Kukorelly Endre
Kalligram, 1996

